

ΔΙΔΩ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

ΚΕΔΡΟΣ

Διδώ Σωτηρίου: *Ανασκαφές*

ISBN 978-960-04-4959-4

Επιλογή υλικού: Νίκος Μπελογιάννης
Επιμέλεια-Διόρθωση: Μαρία Σπανάκη
Ηλεκτρονική σελιδοποίηση-διόρθωση: Νικολέττα Δουλάμη
Γραφιστική επιμέλεια-επεξεργασία φωτογραφιών: Ξένια Τρύφων

© *Κληρονόμοι Διδώς Σωτηρίου, 2018*

© *Εκδόσεις Κέδρος, Α.Ε., 2018*

Κέδρος Εκδοτική Α.Ε.

Γ. Γενναδίου 3

Αθήνα 106 78

τηλ. 210 38 09 712-14 • φαξ 210 33 02 655

www.kedros.gr • www.facebook.com/kedros.gr

e-mail: books@kedros.gr

«Κι έμαθα στους θνητούς τη γραφή,
που συντηρεί τις μνήμες».

Αισχύλος, Προμηθέας Δεσμώτης

Πρόλογος

«Το γράψιμο είναι το οξυγόνο που αναπνέω», έλεγε η Διδώ σε συνεντεύξεις της. Το γράφει και σε ένα σημείο σ' αυτό το βιβλίο, και όποιος την είχε γνωρίσει από κοντά το διαπίστωνε καθημερινά. Μπορούσε να ξυπνήσει στις δύομισι τη νύχτα και να πάρει στυλό να γράψει κάποιες σκέψεις. Μπορούσε όμως η έμπνευση να ήταν και για ένα ολόκληρο κεφάλαιο, οπότε καθόταν μέχρι να φτάσει μεσημέρι και τότε έπρεπε να ετοιμάσει το φαγητό. Σημείωνε σε ό,τι υπήρχε πρόχειρο – μπορεί να ήταν κανονικό χαρτί, μπορεί να ήταν και ο φάκελος του λογαριασμού του ΟΤΕ. Καθόλου περίεργο λοιπόν που το αρχείο της είναι από τα μεγαλύτερα, ίσως το μεγαλύτερο, από όσα βρίσκονται στο ΕΛΙΑ.

Για να υπάρχει αρκετός διαθέσιμος χρόνος για γράψιμο, επειδή στην Αθήνα το τηλέφωνο δεν σταματούσε να χτυπάει, τα καλοκαίρια επέλεγε τη λύση ενός νοικιασμένου δωματίου, το οποίο εγκατέλειπε στα τέλη του φθινοπώρου. Από το 1960 μέχρι το 1963 έβρισκε καταφύγιο στην Αίγινα (εκεί δούλεψε τα Ματωμένα χρώματα), ενώ

το 1965 και το 1966 στον Πόρο (όπου δούλεψε Τα παιδιά του Σπάρτακου και την Εντολή). Το «οξυγόνο» του γραψίματος κόπηκε απότομα στις 21 Απριλίου του '67, και η Διδώ αναγκάστηκε τις πρώτες μέρες της δικτατορίας να καταστρέψει πολλά γραπτά της, έχοντας ήδη αποκτήσει τεχνογνωσία από την περίοδο του Εμφυλίου. Εντυχώς, κάποια στιγμή σκέφτηκε να νοικιάσει τραπεζική θυρίδα και εκεί να περισώσει τα χειρόγραφα των Παιδιών του Σπάρτακου και της Εντολής.

Παρέμενε όμως το θέμα της απομάκρυνσης σε ήσυχο μέρος, χωρίς τις επισκέψεις των ασφαλιτών, ώστε να μπορεί να γράφει. Αποφάσισε τότε να αξιοποιήσει μια «επένδυση» που είχε κάνει το 1966, όταν αγόρασε στη μέση του πουθενά, στην έρημη τότε παραλία των Βασιλικών Ιστιαίας, ένα κτηματάκι ενάμισι στρέμμα αντί δεκατριών χιλιάδων δραχμών. Η παραλία ονειρεμένη, το κτήμα δίπλα σε ρεματιά με πλατάνια μέσα στα όριά του, ό,τι χρειαζόταν για να πραγματοποιήσει το όνειρο του σταθερού απομονωτηρίου. Το καλοκαίρι του 1969 χτίστηκε το σπιτάκι των δύο δωματίων, πενήντα τεσσάρων τετραγωνικών, με τιμενιόπλινθους σε βάση από λιθορριπή. Ήδη το φθινόπωρο ξαναέβαλε μπρος το γράψιμο. Στο σπίτι στον Χολαργό πλέον, άρχιζε κάθε χρόνο να γράφει από τα τέλη Οκτωβρίου και αναχωρούσε το Πάσχα κατά Εύβοια μεριά.

Όχι ότι στα Βασιλικά είχε την ησυχία που ήθελε. Κάτι που είχε γίνει αγαπητή στο χωριό, κάτι οι μουσαφίριοι που κατέφθαναν κατά κύματα από Αθήνα ή αλλού, ήταν συνεχώς αναγκασμένη να κερνάει καφεδάκια και να συζητάει ή να μαγειρεύει για όσους εξ ημών δεν ήξεραν ή απλώς βαριούνταν. Απολάμβανε πάντως το γράψιμο κάτω από τα πλατάνια, έστω και αν το μελτέμι συχνά της έπαιρνε τα χειρόγραφα και εκείνη τα κυνηγούσε είτε μέσα στο ρέμα με τις λυγαριές, τα βάτα και τους όφεις είτε, από την άλλη μεριά, μέσα στο μπουστάνι.

Είναι λογικό λοιπόν τα Βασιλικά να εμφανίζονται πολύ συχνά μέσα σ' αυτό το βιβλίο, που προέκυψε από τα σημειωματάριά της. Τα τεφτέρια – κατά κανόνα διαφημιστικά επιτραπέζια ημερολόγια – περιέχουν τις σημειώσεις της, τις οποίες σκόπευε κάποια στιγμή να αξιοποιήσει, είναι, δε, γραμμένα σε περίοδο δεκαετιών. Με τον θάνατό της τα εμπιστευθήκαμε στο Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, όπου έτυχαν εξαιρετικής ταξινόμησης από τη Σοφία Μπόρα. Χάρη σ' αυτή την ταξινόμηση έγινε εφικτό να αξιοποιηθούν σήμερα.

Αυτό το βιβλίο προέκυψε από σημειώσεις της Διδώς στην περίοδο 1988-1994, τις οποίες σκόπευε κάποτε να επεξεργαστεί, ελπίζοντας πάντα ότι τα γηρατειά δεν θα την πρόδιναν. Ένα πρόβλημα λοιπόν ήταν η διατήρηση της χρονικής σειράς των κειμένων, στον βαθμό του δυ-

νατού. Ένα πολύ μεγάλο πρόβλημα ήταν ότι επρόκειτο, όπως προαναφέραμε, για σημειώσεις, εξαιρετικά δυσανάγνωστες και με συνεχείς παραπομπές. Σε πολλές περιπτώσεις υπήρχαν διπλο- και τριπλο-γραφές και ήταν αδύνατον να εντοπιστεί η πιο πρόσφατη. Έτσι «συγκωνεύθηκαν», κρατώντας όλα τα νοήματα. Διατηρήθηκαν σε χωριστές ενότητες σκόρπιες μικρές αναξιοποίητες σκέψεις, που πολλές ήταν γραμμένες σε απίθανα σημεία. Οι άλλες ενότητες, με τίτλους βγαλμένους από εμάς, αλλά παρμένους από τα κείμενα, προέκυπταν μέσα από το υλικό:

- Παιδική και νεανική ηλικία. Στο Οι νεκροί περιμένουν η Διδώ είχε πολλά στοιχεία από την παιδική της ηλικία, αλλά ποτέ δεν είχαμε γραπτό σε πρώτο πρόσωπο για την οικογένεια, το Αϊδίνι, τη Σμύρνη, τους ανθρώπους και τα πράγματα που έστρεψαν τη ζωή της προς το γράψιμο.

- Ένατη δεκαετία. Μετά τα ογδόντα, είναι λίγο εφιαλτική η λεπτομερής καταγραφή της βαθμιαίας απώλειας του πνεύματος από έναν κατ' εξοχήν πνευματικό άνθρωπο.

- Μικρά ποιήματα. Η Διδώ ήταν καθαρόαιμη πεζογράφος, γι' αυτό, ακόμη και όταν ήθελε να εκφραστεί πολύ περιεκτικά με ποίηση, το προϊόν ήταν κάτι μεταξύ πεζού και ποιήματος. Όπως προκύπτει από τις σημειώ-

σεις της, τα έγραφε για να εκφράσει κάποια συναισθήματα της στιγμής και μετά τα άφηγε στην τύχη τους.

Η επιλογή του, υποχρεωτικά ασπρόμαυρου, φωτογραφικού υλικού έγινε με σκοπό να αναδεικτούν μέρη και εποχές συγγραφής των πιο σημαντικών έργων της.

Κλείνοντας, πρέπει να αποδοθεί εύφημη μνεία στη Μαρία Σπανάκη για τη μέχρι κεραίας άψογη επιμέλεια. Επίσης, να επισημανθεί η εξαιρετική εργασία της Κυριακής Τομτοικιώτη και η συνεργασία στην αρχική ανάγνωση και δακτυλογράφηση των πολύ δυσανάγνωστων κειμένων.

Πρέπει, τέλος, να επισημανθεί η πρωτοτυπία ότι η Διδώ σαν να ήθελε να μας αφήσει και το εξώφυλλο, αν ποτέ όλα αυτά εκδίδονταν σε βιβλίο. Στο πολύχρωμο πλαστικό εξώφυλλο του ενός από τα σημειωματάρια είχε η ίδια γράψει με στυλό «ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ», κατασκευή που διατηρήσαμε ατόφια στην έκδοση, προσθέτοντας έντυπα μόνο το όνομά της.

Νίκος Μπελογιάννης
Ιούλιος 2018

Ανασκαφές

Βασιλικά. Καλοκαίρι του '89, Ιούλιος, κάτω από τα σκιερά πλατάνια. Ο συγγραφέας σκάβει μέσα του ν' ανακαλύψει κρυμμένους θησαυρούς από το παρελθόν, μαρτυρίες ατομικές, ιστορικές, κάποιων άλλων εποχών, συνέχειες μιας ιστορίας, αγάλματα που μιλούν, σκελετούς που αποκτούν ξανά τη σάρκα και τα μάτια τους, το νου και τη λαλιά τους...

Τώρα που και η δική μου πορεία ανάμεσα στους ζωντανούς βαδίζει προς το τέλος... να προλάβω να πω κάτι.

ΤΑΞΙΔΙΑ ΣΕ ΑΛΛΕΣ ΕΠΟΧΕΣ

Μια σύντομη, ελεύθερη βιογραφία

Αϊδίνι, 18 Φεβρουαρίου του 1909. Καταχείμωνο, μα ο ζεστός ήλιος της Ανατολής ολοκάθαρος γλύκαινε την ατμόσφαιρα. Αυτό ενθάρρυνε τη μέλλουσα μητέρα μου να αποφασίσει να πάει στο χαμάμ για ένα τελευταίο ανακουφιστικό ζεστό μπάνιο.

Η έμπειρη Τουρκαλίτσα, η Νατίρ, που συνήθως την έλουζε και της έκανε μασάζ, ήταν ιδιαίτερα προσεχτική καθώς η πελάτισσά της ήταν ετοιμόγεννη. Εκείνο το χαμάμ, που το επισκεπτόμουνα κι εγώ στα παιδικά μου χρόνια, ήταν από τα πολυτελέστερα. Έλαμπαν από καθαριότητα τα άσπρα μάρμαρα, τα ασημένια και μπρούντζινα τάσια. Οι βρύσες γέμιζαν τις γούρνες με συνεχώς ανανεούμενα νερά. Από τον κεντρικό πελώριο τρούλο στην κορυφή το φως έμπαινε σε φέτες πλατιές που διασταυρώνονταν όπως στις εκκλησίες και δημιουργούσαν μια μυστικιστική ατμόσφαιρα. Τα γυμνά κορμιά των ευτραφών γυναικών που κυκλοφορούσαν μέσα στην αχλή που

δημιουργούσαν οι ατμοί και τα αρώματα των μυρωδάτων καλλυντικών σαπουνιών, οι βαφές και οι πομάδες, όλα μαζί εντυπωσίαζαν.

Η μέλλουσα μητέρα μου ξαφνικά άρχισε να νιώθει μια δυσφορία. Φαίνεται πως η αφεντιά μου, ατίθαση, δεν άντεχε άλλο την κλεισούρα. Η Νατίρ την παρηγορούσε:

– Μη σκιάζεσαι, αφέντισσα, της έλεγε με τα γουστόζικα σπασμένα ελληνικά της. Εσύ Ρωμιό έκει ντοκτόρο, μαμές, απ' όλα τα καλά έκει. Εμείς πτωχό Τουρκάλα ντεν έκει ντοκτόρο, ούτε μαμές. Λίγκο πόνο εσύ, και βγαίνει το τσοτζούκ. Τρίτο ντικό σου τα 'ναι, λέω, χανουμάκι. Καταλαβαίνει εγκώ από κοιλιά σου, κορίτσι γκεννήσεις.

Οι πόνοι δυνάμωσαν, τα νερά έσπασαν, και μόλις που πρόλαβαν να μεταφέρουν τη μάνα μου στο σπίτι, και να το το «τσοτζούκ», ήχησε απαιτητικό το κλάμα του στα χέρια του γιατρού του Χαίλαρίδη και της κυρίας Ευτέρπης, της μαμής.

– Κορίτσι! Κορίτσι! ανάγγειλε περιχαρή η γιαγιά μου η Ερηνάκη στο γιο της.

Φαίνεται ότι το φύλο δεν απογοήτευσε και τόσο τον πατέρα. Κορίτσι ήταν και το πρώτο τους, η Ηρούλα. Και ο πατέρας έβαλε στο προσκεφάλι της γυναικάς του το καθιερωμένο χρυσό πεντόλιρο. Στο

γιο όμως, στον Γιώργο, που ήρθε δεύτερος, το δώρο ήταν ένα πανάκριβο παντατίφ με μπριγιάντια και διαμάντια, γιατί, λέει, ήταν γουρλίδικο αγόρι και ο πατέρας έκλεισε δουλειές κερδοφόρες και μεγάλωσε το εργοστάσιό του των σαπουνιών. Το τρίτο παιδί, «τι να γίνει, ήταν κι αυτό κορίτσι», παρηγοριότανε. Υπήρχε τράτος όμως να έρθει και κανένα άλλο αγοράκι, μια και συμφώνησαν με τη γυναίκα του να κάνουν πέντε παιδιά.